

Dr hab. Iwona Kaproń-Charzyńska, prof. UMK
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Instytut Językoznawstwa
Katedra Współczesnego Języka Polskiego

Recenzja pracy doktorskiej mgr. Michała Citki
pt. *Budowanie świadomości artykulacyjnej na początku nauki języka obcego*
na przykładzie języka polskiego, Białystok 2022, ss. 188
(napisanej pod kierunkiem dr. hab. Elżbiety Awramiuk, prof. UwB
oraz promotora pomocniczego dr Doroty Szymaniuk)

Rozprawa doktorska mgr. Michała Citki jest starannie przygotowanym, wartościowym poznawczo tekstem, oryginalnym pod względem teoretycznym i potrzebnym w aspekcie praktycznym. Dysertacja wpisuje się w intensywnie rozwijający się i z natury rzeczy heterogeniczny nurt badań glottodydaktycznych. Jej tematyka w szerokim sensie dotyczy roli realizacji mówionej na początkowym etapie nauki języka drugiego. Sformułowana na stronie 6. pracy teza, że zagadnieniom percepcji i produkcji mowy powinno się nadać większą rangę na początku nauki J2, w toku przeprowadzonego przez Autora wywodu została przekonująco udowodniona, a wskazane we *Wstępie* dwa zasadnicze cele rozprawy: „(1) zwrócenie uwagi na zasadniczą rolę realizacji mówionej w nabywaniu J2 oraz uzasadnienie konieczności rozwijania świadomości artykulacyjnej na początku nauki, a także (2) zaprezentowanie autorskiego narzędzia dydaktycznego służącego zarówno budowaniu świadomości artykulacyjnej, jak i umożliwiającego opóźnienie momentu wprowadzania realizacji pisanej, przy jednoczesnej dbałości o główny cel nauki języka obcego, jakim jest rozwijanie sprawności komunikacyjnej” (s. 6-7) – w sposób satysfakcjonujący zrealizowane. Już we wstępie trzeba podkreślić, że podjęte w pracy wielowątkowe rozważania skłaniają do naukowej refleksji i inspirują do podjęcia dalszych poszukiwań badawczych, co świadczy o

wysokim poziomie naukowym jej Autora. W tym kontekście zawsze warto przypominać, że powodzenie aktywności badawczej zależy oczywiście od czynników leżących po stronie badacza, ale także od czynników o charakterze instytucjonalnym, wśród których zasadniczą rolę odgrywa ośrodek myśli, w którym badacz dojrzewa. Żaden bowiem naukowiec nie funkcjonuje w próżni, a swoje szlify zdobywa w określonym otoczeniu.

Dysertacja liczy 188 stron wypełnionych pogłębionymi rozważaniami teoretycznymi z licznymi odwołaniami do literatury przedmiotu oraz prezentacją schematu artykulacyjnego języka polskiego, który w założeniu w sposób systemowy ma wspomagać budowę świadomości artykulacyjnej uczących się JPJO. Adekwatny do zawartości tytuł rozprawy, w mojej ocenie, w pełni oddaje jej treść. Struktura pracy, zasygnalizowana w dobrze napisanym *Wstępie*, jest spójna. Bogactwo zawartych w rozprawie treści zostało zaprezentowane w sposób czytelny. Całość składa się z tekstu głównego, obejmującego poza standardowymi częściami, czyli *Wstępem* i *Zakończeniem*, cztery różnej objętości rozdziały, w tym trzy o charakterze teoretycznym i jeden – praktycznym, oraz z tekstów pobocznych, takich jak *Spis treści*, *Streszczenie*, obszerna i dobrze wykorzystana, licząca 197 pozycji *Bibliografia*, *Spis rysunków* oraz *Aneks* przedstawiający wyżej wspomniany schemat. W rozdziale 3. pracy zwraca uwagę niezbyt przejrzysty tytuł podpunktu 3.2.1., który pod tym względem wyróżnia się na tle pozostałych, jasno sformułowanych tytułów rozdziałów, punktów i podpunktów. Choć zdaję sobie sprawę z trudności z jego przeredagowaniem, biorąc pod uwagę sens, który Autor chciał przekazać, to jednak mając na względzie komunikatywność tekstu, sądzę, że warto podjąć taką próbę.

Jak już wspomniano, trzy pierwsze rozdziały pracy mają charakter teoretyczny. Autor, sięgając do deskrypcji i analizy, płynnie rozwija w nich swój tok argumentacji. W rozdziale 1. mgr Michał Citko omawia rolę dźwięku jako podstawowego nośnika języka, rozwijając zawarte we *Wstępie* twierdzenie, że język naturalny jest zjawiskiem dźwiękowym, słusznie uznane (gdy myślimy o językach fonicznych) za punkt wyjścia w dyskusji na temat sposobów uczenia się języka obcego. Autor dotyka tu kluczowego, nie tylko dla rozważań podjętych w swojej pracy, ale dla lingwistyki, problemu materii języka i relacji między realizacją mówioną i pisaną. Uwzględnienie dwóch perspektyw – językoznawczej (s. 9-25) i neurolingwistycznej

(s. 25-43) – pozwoliło mu w przekonujący sposób uwydatnić to, co wydaje się na pozór oczywiste, jeśli sięgnąć do teorii lingwistycznych, jednak w praktyce badawczej oraz dydaktycznej nierzadko umyka z pola widzenia, czyli fakt, że pismo jest obrazem mowy.

Mając na względzie, że w kontekście glottodydaktyki należy patrzeć na język w związku z podmiotem, w dalszej części rozdziału 1. mgr Michał Citko podejmuje rozważania dotyczące zależności, którą najogólniej można określić jako relację język – mózg. W oparciu o wybrane, ale, biorąc pod uwagę cele pracy, dobrze dobrane teorie neurolingwistyczne (jak teoria Alana Baddeleya i Grahama Hitcha, motoryczna teoria percepcji mowy Alvina Libermana), Autor zarysowuje związki między realizacją mówioną a percepcją języka oraz percepcją i produkcją mowy. Stwierdzenie, że ludzki umysł nie odwołuje się do różnych mechanizmów w przypadku percepcji J1 i J2 na poziomie neurobiologicznym, a jedynie proces percepcji J2 może być zaburzony poprzez interferencję J1, prowadzi go do następującego ważkiego wniosku, istotnego dla dalszych podjętych w pracy rozważań: „poznanie i opanowanie mechanizmów produkcji jawi się w nauce języka obcego jako bardzo ważne nie tyle ze względu na produkcję (aspekt poprawnościowy), ale właśnie ze względu na percepcję (kwestie rozumienia mowy)” (s. 42-43).

To, co najistotniejsze z punktu widzenia celu pracy w najobszerniejszym w rozprawie rozdziale 2., to podkreślenie roli dźwięku w nauce języka obcego. Wychodząc od konstatacji, że na gruncie metodyki nauczania języków obcych eksponuje się rolę fonetyki, natomiast w pracy dydaktycznej wyższy status nadaje się słowu pisanemu (s. 45), mgr Michał Citko opisuje teorie nabywania J2, a w ich kontekście zwraca uwagę na wybrane, związane z zagadnieniami produkcji oraz percepcji mowy w kontekście nabywania J2, czynniki warunkujące sukces w uczeniu się języka drugiego, a więc na uzdolnienia językowe, wiek i wpływ J1. Stosunkowo dużo miejsca poświęca dominującym podejściom do nauczania fonetyki J2, nieco mniej strategiom jej uczenia się, by na tak zarysowanym tle rozważyć przyczyny niskiego statusu fonetyki w klasie J2.

W części trzeciej rozdziału 2. mgr Michał Citko zwraca uwagę na *świadomość artykulacyjną*. To pojęcie – kluczowe dla całej pracy, która dotyczy przecież budowania świadomości artykulacyjnej – Autor trafnie rozpatruje w kontekście takich pojęć jak:

świadomość językowa, świadomość metajęzykowa, kompetencja językowa, wiedza implicytna, wiedza eksplicytna, wiedza proceduralna, wiedza deklaratywna, a następnie odnosi je do płaszczyzny glottodydaktycznej (zwracając przy tym uwagę, że termin *świadomość artykulacyjna* jest w określonym znaczeniu używany w logopedii, natomiast nie jest rozpowszechniony w lingwistyce). Rozumienie *świadomości artykulacyjnej*, przedstawione na stronach 88. i 89. rozprawy, jest oryginalne i niewątpliwie warte uwagi. Autor łączy tu bowiem zagadnienia świadomości fonologicznej, fonetycznej, treningu artykulacyjnego oraz postawy artykulacyjnej i wiąże je z postulatem uświadomionej pracy nad artykulacją w aspekcie kognitywnym i motorycznym. W sposób przekonujący dowodzi zasadności takiego budowania świadomości artykulacyjnej, w którym połączone są produkcja i percepcja, a także przeniesienia tej ostatniej, uzależnionej od uwarunkowań kognitywnych, w sferę kognitywno-motoryczną.

Sposób prowadzenia przez mgr. Michała Citkę rozważań w rozdziałach teoretycznych pracy uzmysławia, że zawsze stoi za nimi doświadczony glottodydaktyk ze zmysłem polemicznym, który na końcu rozdziału 2. nie ogranicza się do przedstawienia wybranych bezpośrednich i pośrednich technik wspomagających rozwijanie świadomości artykulacyjnej, ale także wskazuje wady i zalety stosowania poszczególnych rozwiązań. W tym samym rozdziale pracy stawia czoła rozpowszechnionym opiniom, dotyczącym rozpoznawania i rozróżniania dźwięków mowy jako warunku poprawnej artykulacji, czy głosom o konieczności odejścia od poziomu segmentalnego w nauczaniu fonetyki J2 na rzecz poziomu suprasegmentalnego. W pierwszej części rozdziału 3. wskazuje na relatywny charakter rozpowszechnionego przekonania, że rozdźwięk pomiędzy mową a pismem w polszczyźnie jest niewielki (p. 3.1.3), a w jego drugiej części, obejmującej rozważania na temat odnoszących się do poziomu segmentalnego problemów fonetycznych osób uczących się języka polskiego jako obcego, przeciwstawia się innemu rozpowszechnionemu przekonaniu, mianowicie opinii, że polszczyzna jest językiem trudnym do nauczenia się (p. 3.2.1.). W takich właśnie miejscach pracy wyraźnie daje się zauważyć krytycyzm Autora, widoczny z różnym natężeniem w całej pracy.

Dopiero w rozdziale 3. rozprawy mgr Michał Citko zawęży perspektywę budowania świadomości artykulacyjnej do języka polskiego, będącego punktem odniesienia dla prowadzonych w pracy rozważań. Jest to jednak słuszne z punktu widzenia logiki prowadzonego wywodu. Także w tym rozdziale Autor wykazał się dobrym przygotowaniem teoretycznym i erudycją, co widać przede wszystkim w części pierwszej, w której, odwołując się do osiągnięć strukturalizmu i, co ważne z punktu widzenia celu pracy, nie zapominając o perspektywie glottodydaktycznej, porusza kwestie opisu systemu fonologicznego polszczyzny, świadomości nauczycieli w zakresie zróżnicowania fonetycznego polszczyzny, normy ortofonicznej i własnej wymowy, dokonuje charakterystyki artykulacyjnej języka polskiego i w tym kontekście omawia specyfikę polskiej pisowni. Widać to także w kończących rozdział rozważaniach na temat roli technik analitycznych, odwołujących się do świadomości artykulacyjnej w nauczaniu JPJO. W ramach tychże mgr Michał Citko podejmuje ciekawy z punktu widzenia teorii i praktyki glottodydaktycznej wątek wykorzystania metod i technik logopedycznych w nauczaniu wymowy. Wspomniany wyżej krytycyzm Autora i zmysł polemiczny ujawniają się w podejściu do prezentowanych w literaturze przedmiotu sposobów rozwiązywania problemów z percepcją i produkcją polskich dźwięków (p. 3.2.2). Mgr Michał Citko propozycje badaczy odnosi do konkretnej sytuacji w procesie nauczania i w tym kontekście, wskazując zalety i ograniczenia, analizuje ich przydatność.

Zwieńczeniem rozważań teoretycznych rozprawy jest 4. rozdział pracy, w którym młody Badacz przedstawia autorskie narzędzie służące budowaniu świadomości artykulacyjnej i umożliwiające opóźnienie kontaktu z realizacją pisaną – schemat artykulacyjny języka polskiego, będący graficznym przedstawieniem dźwięków polszczyzny. Autor sięga tu po rozwiązania stosowane w glottodydaktyce języka angielskiego, czyli podejście *The Silent Way* Caleba Gattegno oraz inspirowaną zastosowanymi w nim narzędziami, zbudowaną przez Adriana Underhilla, tablicę fonemów języka angielskiego. Tym samym staje się kontynuatorem myśli, by wykorzystywać w pracy glottodydaktycznej z osobami niemającymi przygotowania teoretycznego specjalistyczne narzędzia lingwistyczne. O ile w trzech pierwszych rozdziałach dysertacji mgr Michał Citko zaprezentował się przede

wszystkim jako osoba bardzo dobrze zorientowana w literaturze przedmiotu, swobodnie poruszająca się po meandrach zagadnień teoretycznych lingwistyki i glottodydaktyki, choć, jak zaznaczyłam wyżej, wykorzystująca w analizie poruszanych zagadnień doświadczenie glottodydaktyczne, to w tej części rozprawy w większym zakresie ukazał się jako praktyk.

Trzeba podkreślić, że sformułowane na stronach 148-150 pracy cele oraz zasady korzystania ze schematu są spójne z założeniami przyjętymi w jej części teoretycznej. W tym kontekście mgr Michał Citko zaznacza, że to nie schemat powinien być punktem wyjścia na zajęciach JPJO, a wykonywane świadomie oraz w sposób kontrolowany ruchy artykulacyjne osoby uczącej się, na które naprowadza nauczyciel. W 4. rozdziale pracy po raz kolejny bardzo wyraźnie ujawnia się krytycyzm mgr. Citki, tym razem w odniesieniu do własnego projektu. Zwraca on uwagę nie tylko na zalety, ale także na wady schematu, jak na przykład na mylące, stałe położenie szczęki w odniesieniu do artykulacji polskich samogłosek. Szczegółowo omawia wszystkie elementy narzędzia, zawsze tłumacząc się z przyjętych rozwiązań. Taka „asekuracyjna” postawa wcale mnie nie dziwi. Autor doskonale zdaje sobie sprawę, jakie aspekty zaprojektowanego narzędzia mogą budzić wątpliwości, jeśli nie zostaną opatrzone komentarzem. Krytycyzm wobec teorii i rozwiązań zastanych, a także umiejętność przeniesienia krytycznego spojrzenia na rezultaty własnych dokonań, przywodzą na myśl czytelnikowi rozprawy Popperowski krytyczny racjonalizm.

Atutem zaprezentowanej pomocy dydaktycznej jest jej mniejszy w stosunku do rozwiązań zaproponowanych w odniesieniu do języka angielskiego stopień uabstrakcyjnienia. Forma schematu oczywiście wprowadza pewne ograniczenia, choćby ze względu na jej statyczny charakter. One właśnie są przyczyną przyjęcia przez Autora rozwiązań, które są zrozumiałe, jeśli weźmie się pod uwagę fakt, że u ich podstaw leży troska o czytelność narzędzia dla odbiorcy. Chodzi tu więc o cechę kluczową z punktu widzenia skuteczności jego użycia. Ponieważ, jak pisze mgr Michał Citko, schemat jest przez niego od kilku lat stosowany z powodzeniem na kursach języka polskiego dla początkujących, a dodatkowo jego skuteczność została zweryfikowana w badaniach pilotażowych, można z nim wiązać duże nadzieje. Autor dopuszcza możliwość prowadzenia dalszych badań nad skutecznością jego stosowania, do czego gorąco zachęcam.

Tematyka pracy, jej glottodydaktyczny charakter stanowią uzasadnienie dla odwołania się do wskazanych w niej teorii językoznawczych i dla korzystania z różnych podejść metodologicznych, wypracowanych w ramach językoznawstwa strukturalnego, kognitywnego i gramatyki uniwersalnej. Istotą glottodydaktyki jest, jak wiadomo, interdyscyplinarność, wyrażająca się w integracji i przeformułowaniu treści zapożyczonych z innych dyscyplin z uwzględnieniem kategorii glottodydaktycznych. Z tego punktu widzenia heterogeniczność metodologiczna rozprawy nie budzi zastrzeżeń. Mgr Michał Citko w recenzowanej dysertacji wykazał się umiejętnością doboru metod badawczych. Jedyne w odniesieniu do zdefiniowanych na s. 6 problemów, które, jak rozumiem, Autor uznaje za problemy badawcze (choć przymiotnik *badawczy* się tu nie pojawia), chciałabym zwrócić uwagę, że inaczej niż ma to miejsce w recenzowanej pracy, przyjmują one zwykle formę pytań, stąd ich synonimiczne określenie *pytania badawcze*.

Recenzowana praca została napisana bardzo dobrą polszczyzną. Mgr Michał Citko precyzyjnie formułuje myśli, swobodnie posługuje się specjalistyczną terminologią naukową. Na pozytywną ocenę zasługuje także strona redakcyjna pracy, którą charakteryzuje staranna edycja oraz przejrzystość elementów graficznych, czyli schematów i tablic. Tej opinii nie podważają nieliczne w skali całej rozprawy potknięcia językowe i usterki redakcyjne, które z recenzenckiego obowiązku wymieniam. Są to: błędy gramatyczne na stronach 16, 25, 35, 85 i 141 pracy, por.: [...] *w sposób zabawny i przekonujący* [...] (s. 16, przypis 12); [...] *do jakiego stopnia pismo (jako produkt wtórny) może czy powinien być przedmiotem badań językoznawcy* (s. 25), *Jeśli chodzi o słowa z grupy trzeciej i czwartej, to zapamiętywała (czy raczej nie zapamiętywała) ich w takim samym stopniu* (s. 35), [...] *świadomość fonologiczna, rozumiana [...], jako zdolność rozróżniania i identyfikacji i manipulowania fonemami J2* (s. 85), *Oczywiście z racji na to, że schemat jest nieruchomy, [...]* (s. 141); usterki stylistyczne na stronach 17 i 18 pracy, por. powtórzenia wyrażenia w *pewnym sensie*; literówki na stronach 25, 33, 137, 147, por.: *Kurz, Okuniewska* zamiast *Kurcz, Okuniewska* (s. 25), *Baddelely'a* (s. 33); *w jednym rzędzie zastawione są [...]* (s. 137), *głównie* (s. 147), brak w bibliografii przywołanej na s. 9 pracy pozycji Kordiana Bakuły z 2008 r. „Mówione – pisane. Komunikacja, język, tekst”.

Mgr Michał Citko zaprezentował się w pracy jako badacz dojrzały. Przekonują o tym jego bardzo dobra orientacja w literaturze przedmiotu, wspomniany już krytycyzm wobec teorii zastanych i rezultatów własnych badań oraz obiektywizm badawczy połączone z umiejętnością analizy, syntezy i poprawnego wnioskowania. W aspekcie teoretycznym umiejętnie porządkuje pole badań, dokonuje ustaleń terminologicznych, dostrzega niefortunność wyrażen językowych występujących w literaturze przedmiotu w funkcji terminów. Warto zwrócić uwagę, że obfita i z dnia na dzień bogatsza literatura naukowa, mimo że niewątpliwie poszerza w sensie ogólnym naszą wiedzę, to nie ułatwia zadania badaczom, zwłaszcza młodym, którzy, jak i badacze starsi, mają do dyspozycji ograniczony czas na prowadzenie swoich badań, jednak w odróżnieniu od nich są na początku drogi prowadzącej do opanowania warsztatu naukowego. Odnalezienie się w gąszczu podejmowanych tematów, zagadnień, problemów badawczych, coraz częściej przekraczających granice jednej dziedziny czy dyscypliny badawczej, to prawdziwa sztuka. Z tego punktu widzenia szczególnie doceniam trud mgr. Michała Citki włożony w skonstruowanie teoretycznej podbudowy swojej pracy. Z tej samej perspektywy patrzę też na rozwiązania, które nie tyle budzą wątpliwości, co skłaniają do dyskusji, ale w żadnym wypadku nie obniżają wartości recenzowanej pracy, której trzy pierwsze rozdziały jawią się jako teksty świadomie skomponowane, powstałe w efekcie głębokiego namysłu Autora nad doborem podjętych w nich zagadnień, co skutkuje przedstawieniem bogatej argumentacji, potwierdzającej postawioną tezę. Zaprezentowane w rozdziale 4. rozprawy, z właściwą mgr. Michałowi Citce dociekliwością i skrupulatnością, narzędzie służące identyfikacji niewidocznych dla oka ruchów artykulacyjnych, w mojej opinii, jest wartościową pomocą glottodydaktyczną, której przydatność widzę w pracy z osobami w normie intelektualnej, znajdującymi się na takim etapie rozwoju osobniczego, na którym możliwe jest myślenie w pełni abstrakcyjnie.

Konkluzja

Stwierdzam, że przedstawiona do oceny praca doktorska mgr. Michała Citki pt. „Budowanie świadomości artykulacyjnej na początku nauki języka obcego na przykładzie języka polskiego”, napisana pod kierunkiem dr. hab. Elżbiety Awramiuk, prof. UwB oraz promotora pomocniczego dr Doroty Szymaniuk, spełnia wszelkie merytoryczne i formalne wymogi stawiane dysertacjom doktorskim, określone w *Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* (z późn. zmianami). W związku z tym wnoszę o dopuszczenie mgr. Michała Citki do kolejnych etapów przewodu doktorskiego. Ponadto, biorąc pod uwagę oryginalność rozprawy, jej wysoki poziom merytoryczny i dużą wartość praktyczną stawiam wniosek o jej wyróżnienie.

Toruń, 9.06.2022 r.

dr hab. Iwona Kaproń-Charzyńska, prof. UMK